

УДК 316.2

ВАЛЕРІЙ ПИЛИПЕНКО,

доктор соціологічних наук, професор, головний науковий співробітник відділу історії та теорії соціології Інституту соціології НАН України, Київ

Метатеоретичні пошуки соціологів у 1950–1970-х роках: генеза нової царини соціологічного знання

Анотація

У статті здійснено ретроспективний огляд метатеоретичних досліджень 1950–1970-х років. У порівняльному контексті проаналізовано метатеоретичні публікації П. Ферфі, Л. Гросса, Т. Парсонса, М. Оверінгтона та Дж. Тернера. Простежено витоки їхніх метатеоретичних ідей, що сягали філософії, біології, психології та економіки. Зауважено тенденції поглиблення предметного поля метатеоретизування. Виявлено ознаки виокремлення його критичної та позитивістської перспектив. Описано методичні знаряддя, використовувані тогочасними метатеоретиками.

Ключові слова: *теоретизування, метатеоретизування, метасоціологія, діалектика, наукове знання*

ВАЛЕРІЙ ПИЛИПЕНКО,

доктор социологических наук, профессор, главный научный сотрудник отдела истории и теории социологии Института социологии НАН Украины, Киев

Метатеоретические поиски социологов в 1950–1970-х годах: генезис новой области социологического знания

Аннотация

В статье осуществлен ретроспективный обзор метатеоретических исследований 1950–1970-х годов. В сравнительном контексте проанализированы метатеоретические публикации П. Ферфи, Л. Гросса, Т. Парсонса, М. Оверингтона и Дж. Тернера. Прослежены истоки их метатеоретических идей, восходящие к философии, биологии, психологии и экономике. Отмечены тенденции углубления предметного поля метатеоретизирования. Выявлены признаки обособления его критической и позитивистской перспектив. Описывается методический инструментарий, используемый метатеоретиками того времени.

Ключевые слова: теоретизирование, метатеоретизирование, метасоциология, диалектика, научное знание

VALERII PYLYPENKO,

Doctor of Sciences in Sociology, Professor, Principal Research Fellow of the Department of History and Theory of Sociology, Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv

Metatheoretical Inquiry in Sociology During the 1950s–1970s: The Genesis of New Realm of Sociological Knowledge

Abstract

The paper gives a retrospective overview of metatheoretical inquiry undertaken by Western sociologists from the early 1950s to the late 1970s. Metatheoretical works published by P. Furfey, L. Gross, T. Parsons, M. Overington and J. Turner have been analysed in a comparative context. The author has explored the origins of their metatheoretical ideas, which go back to philosophy, biology, psychology and eco-

nomics. Furthermore, attention is drawn to the following points: nowadays, there is a growing tendency towards in-depth studies on the subject domain of sociological metatheory; critical and positivist perspectives on metatheorising are being set apart from other approaches. Research tools used by metasociologists in those days have also been described.

Keywords: *theorising, metatheorising, metasociology, dialectic, scientific knowledge*

Вступ

Останнім часом спостерігаються ознаки певного відродження інтересу до проблематики соціологічного метатеоретизування. Здійснюються спроби реінтерпретувати зазначене метатеоретизування як філософію соціальних наук [Девятко, 2017], виявити та схарактеризувати його стратегії [Дудина, 2017], ідентифікувати його тренд у межах сучасної соціології [Іванов, 2017], окреслити основні соціальні перепони та супутні складності [Яковенко, 2017]. Зазначені спроби за відчутного дефіциту наразі інших такого роду спроб можна визнати як загалом задовільні. Але спільним недоліком їхніх авторів є брак уваги до деяких розв'язань подібних завдань у минулому. Адже ще за часів генези соціологічного метатеоретизування дослідники намагалися увиразнити його філософські аспекти [Furfey, 1953, 1965; Gross, 1961; Parsons, 1961, 1979/80] та особливості стратегій [Turner, 1979]. Зауважували тоді також проблематичний соціальний контекст провадження такого метатеоретизування [Overington, 1979]. Зрештою, й ідентифікація сучасного тренду соціологічного метатеоретизування мала б опертися на тогочасний досвід [Turner, 1979]. Утім, заради справедливості варто відзначити, що період генези соціологічного метатеоретизування доволі фрагментарно висвітлено у світовому дискурсі історії соціології загалом. І це стоїть на заваді нашим зусиллям осягнути сучасний стан та перспективи метатеоретизування в соціології, бо внеможливиює порівняння їх із відповідними попередніми станами та перспективами. Відтак обставина нез'ясованості всіх зазначених аспектів спонукає до ретроспективного огляду їх. Цей огляд буде здійснено на підставі вибіркової реактуалізації змісту низки окремих метатеоретичних публікацій 1960–1970-х років, що видаються вельми повчальними та вартісними в наших умовах.

Філософські витоки соціологічного метатеоретизування

Започаткування предметної царини метасоціологічних досліджень пов'язується із трактатом П.Ферфі, в якому обґрунтовувалася їхня доцільність (див.: [Furfey, 1953; 1965]). Тут уперше використано термін “метасоціологія”. Цим терміном позначено спеціальну допоміжну науку, яка: 1) “покликана висвітлювати й застосовувати принципи конструювання та критичності валідної соціології”; 2) має своєю функцією “визначення для соціології критеріїв наукової якості та критеріїв відповідності (relevance) для їх практичного застосування”; 3) “надає методологічні пресупозиції

(presuppositions), необхідні для проведення соціологічних досліджень, розбудови соціологічних систем, а також критики таких досліджень і таких систем після їх завершення” [Furfey, 1965: p. 8]. Під критеріями наукової якості тут розуміються критерії відмінності наукових знань від ненаукових знань у предметних царинах, у яких працює соціологія. Натомість критерії відповідності (relevance) трактуються як критерії визначення предметного поля — виокремлення суто того, що стосується соціології, — із того, що не є таким. Розроблення й запровадження процедурних правил застосування цих критеріїв у соціологічних дослідженнях також віднесено до прерогатив метасоціології. Таким чином, йдеться про дві взаємопов’язані, але різні науки: “...метасоціологія — це наука, відмінна від соціології... Предметом соціології є щось, що існує в реальному світі людей і подій, тоді як предмет метасоціології — сама соціологія” [Furfey, 1965: p. 9]. Зокрема, розділи цитованої вище метасоціологічної праці присвячені питанням природи та розвитку метасоціології, природи наукових знань загалом, метасоціологічних ціннісних суджень, визначень, соціальної логіки, логічної структури науки загалом та соціології зокрема, індукції та статистичного аналізу, спостереження як методики дослідження, прикладних досліджень індивідів та спільнот, культурного підходу та експериментального методу в соціології, застосування тестів та анкет, використання письмових джерел та ін. В епістемологічному вимірі метасоціологія опосередковувала зв’язки між соціологією та її загальнонауковим філософським підґрунтям — логікою та аксіологією (рис. 1).

Рис. 1. Метасоціологія у структурі зв’язків між соціологією, логікою та аксіологією [Furfey, 1965: p. 18]

Загалом початковий філософський еkleктизм метасоціології середини ХХ століття передував диференціації предметних царин пізніших метадосліджень соціології (метаметоду, метааналізу даних та метатеорії [Пилипенко, 2017: с. 61–63]). Виокремлення згодом соціологічного мета-теоретизування теж відбувалося на філософському підґрунті. Зокрема,

робочі рамки соціології пов'язували із застосуванням методів діалектичного міркування [Gross, 1961]. Ці рамки позначалися як “неодіалектичні”¹ з одночасним зауваженням, що вони можуть бути названі також “перспективною оцінкою” або “контекстною оцінкою”. Йшлося про зосередження уваги на колізіях бачень або контекстуальних суперечностях у теоретизуванні:

“Центральна посилка (premise) неодіалектики означає, що всі слова як протилежні (антоніми) або як схожі на еквівалентні терміни (синоніми) мають сенс або спрямування (sense or direction), які необхідно вказати, перш ніж їхні властивості та відносини можна зрозуміти. Сенс або спрямування властивостей і відношень задає їхній контекст: специфічні елементи, якості, випадки (occurrences), події (events), інциденти, предмети, одиниці, виміри, чинники, компоненти, епізоди, категорії, умови або обставини. Через нездатність людини постійно ізолювати будь-яку частину або аспект досвіду необхідно враховувати особливості, через які про них відомо. Це те, що мається на увазі під контекстом. Кожна річ сама є складовою контекстів, і кожен контекст вимагає, згодом, оцінювання його контексту і т.д. через нескінченну регресію, край якій покладають лише постійні обмеження, за яких працює людина” [Gross, 1961: p. 128].

На різних етапах дослідження певні ідеї та речі можуть становити осердя або контекст його предметної царини, тобто виступати як істотний елемент (сутність) або умовний елемент (обставина) її. Такого роду мінливість аналітичного контексту виявляється в ефектах зміщення перспектив основних уживаних термінів. Грос наводить приклад комплексного терміна “протилежний” (“opposite”), який описує або передбачає, що “речі” (things) перебувають одне проти одного. Такими опозиційними “речами” можуть бути майже будь-які категорії думки — терміни, твердження, характеристики, ідеї, тенденції, результати, дії, рухи, сили, якості, величини, мотиви, наміри, судження, інтереси, цінності, просторові референти, часові послідовності тощо. Концептуальні контексти опозицій різняться, позаяк опозиційні “речі” бувають антагоністичними, конфліктними, суперечливими, контрарними, контрастними, екстремально розбіжними, діаметрально різними, антитетичними, полярними, образно зворотними (figuratively inverse), взаємовиключними, комплементарними, реверсивними (reverse), конверсійними (converse), можуть перебувати у зіткненні чи протидії, бути антиподами й т.ін. Так виглядають низки невизначених і взаємно переплетених сенсів, що їх доводиться з'ясовувати задля виразнення змісту тверджень.

Чимало таких взаємопов'язаних контрастних та дихотомічних понять Грос убачає в текстах чільних теоретиків соціології. Серед них: спільнота і суспільство [Тьоніс, 2005]; ідеологія та утопія [Мангайм, 2008]; явні та ла-

¹ Серед тогочасних джерел соціальної діалектичної думки Л.Грос завважує Поперу працю, присвячену ідеї “відкритого суспільства” та його антиподів [Попер, 1994a, b].

тентні (дис)функції у функціональному аналізі, типологія альтернативних реакцій на соціальну структуру в поєднаннях прийняття / відхилення соціально схвалюваних цілей та засобів їх досягнення [Мертон, 2006: с. 146, 255] та ін. Зокрема, у Мангаймовій антиномії ідеології та утопії йдеться, по суті, про дві ідеї, що виходять своїм змістом за межі чинного соціального порядку. Позаяк ідеологія зорієнтована на деякі минулі ситуації, а утопія — на гаданий майбутній суспільний лад, обидві є погано пристосованими до теперішнього — поточної соціальної реальності. Тож найкращий вихід тут полягає у якнайширшому синтезі різних бачень певних моментів історії, сьогодення та майбуття — більш всеосяжному за змістом, ніж кожне з них поодиноці. Для Мангайма найкращою перспективою була та позиція, що виявляла найбільшу всебічність та плідність у розв'язанні емпіричних проблем і давала змогу досконало пристосувати дію до мети, якої прагнуть досягти.

Подібно до розв'язання цієї Мангаймової ідеологічно-утопічної колізії пояснюються й особливості неодіалектичного аналізу у соціологічному метатеоретизуванні: “Якщо плідна соціальна наука включає як випадок концептуальних протилежностей (*opposites*), так і випадок перехідних континуумів, то мова соціології має бути багаторазово розглянута з огляду на її взаємодоповняльні, координаційні, взаємозалежні, посередницькі та об'єднавчі елементи або взаємодії; подібно до мови різноманітності, контрарності, багатополарності та інших диз'юнктивних аспектів” [Gross, 1961: p. 132]. Наприклад, соціальні процеси ізоляції, взаємодії, диференціації, панування, адаптації, конкуренції, індивідуалізації та інші можуть бути глибше специфіковані як типи діалектичних відносин щодо їхніх смислових контекстів, граничних умов та перехідних якостей. Процедура неодіалектичного аналізу охоплює мінімальний перелік питань, які слід ставити стосовно будь-якої соціологічної теорії:

“(1) Які *протилежності* (*opposites*) передбачено соціологічним терміном, пропозицією чи схемою? (2) Якими є перехідні або проміжні царини (*transitional or intermediate regions*), які поєднують протилежності (*opposites*) одна з одною? (3) Якими є контексти *опозиції* та *а-позиції диспуту* (*opposition and apposition*), що виявляються на різних рівнях логічного та емпіричного аналізу? (4) Якими є методологічні та сутнісні принципи, на підставі яких протилежності (*opposites*) можуть бути інтегровані, синтезовані або об'єднані? (5) Які протилежності (*opposites*) мають пріоритет, будучи розглядувані як засновки (*premises*) або передумови (*antecedents*) аналізу? Іншими словами, якими є умови, за яких різні індивіди, групи та суспільства надають перевагу деяким сукупностям протилежностей на відміну від інших?” [Gross, 1961: p. 134].

Неодіалектика передбачала відмову від сподівань на безперечну адекватність будь-якої концептуальної схеми в аналізі складного досвіду осмислення соціального світу із притаманними йому нескінченними суперечностями та невпинними змінами. З неодіалектичного погляду кожна інтерпретація соціальної реальності може і має бути піддана сумніву однією чи

кількома іншими інтерпретаціями¹. Жодне твердження не приймається як остаточно безперечне. І навіть тоді, коли воно на позір оперує самозрозумілими фактами, неодмінно вишукуються альтернативні пояснення їх. Будь-які теоретичні ідеї не приймаються на віру беззастережно, натомість систематично вишукуються суперечності та протилежності в кожному пункті їх викладу. Після конкретизації альтернативних і суперечливих бачень здійснюється пошук “спільного знаменника” їх та інтеграції в перебігу синтезу.

Опонувати запропонованим метатеоретичним рамкам соціології на підґрунті неодиалектики вирішив сам Т.Парсонс. Він категорично розцінює неодиалектичне метатеоретизування не лише як непродуктивне, а й навіть як шкідливе для поступу соціологічної науки з огляду на марне поглинання ним непропорційно великої частки часу і творчої енергії дослідників [Parsons, 1961: p. 139]. Водночас залучення до цієї дискусії стало нагодою для викладу Парсонсом власної версії соціологічної метатеорії.

Парсонсова версія соціологічної метатеорії

Парсонсовій інтерпретації метатеорії соціології передує його розуміння природи соціологічної теорії. З його погляду, наукова теорія є логічно інтегрованою сукупністю пропозицій про співвідношення змінних. Тобто теорія розглядається як абстрактна концептуальна побудова, що систематично пов’язує одне з одним низку тверджень про факти для розв’язування емпіричних завдань. Головними критеріями доброї теорії Парсонс вважав її емпіричну актуальність, концептуальну виразність і точність, логічну інтегрованість тощо. В останньому випадку йдеться не лише про логічну сумісність різних пропозицій у межах теоретичної схеми, а й про їх взаємне підсилення, коли висновок з однієї частини цієї схеми логічно поєднується з іншими частинами цієї схеми. Щоби відповідати зазначеним якісним характеристикам, теорія має бути не лише достатньо узгодженою з емпіричними фактами, а й опертою на певні філософські засади:

“Теорія, звичайно, завжди існує у ще більш узагальненій матриці припущень про природу систем емпіричної реальності, щодо якої теорія є релевантною. Ця матриця, або “референційна рамка” (“frame of reference”), так би мовити, вказує, принаймні частково, на те, що Грос називає сферою метатеорії. Прикладом тут є система відліку класичної механіки, яка включає в

¹ Грос вважає, що будь-який науковець не спроможний бути єдиним арбітром своїх власних помилок, і відтак в науці необхідно покладатися на судження інших. У цьому контексті примітне таке спостереження: “Часто статті у соціології пишуться як вердикт правників; але, схоже, у нас дуже багато прокурорів та недостатньо суддів” [Gross, 1961: p. 135]. Оскільки під час суду суддя зважає обґрунтованість звинувачувальної тези прокурора і захисної антитези адвоката та виробляє власну синтезу судового вердикту, то в неодиалектиці вбачається можливість бажаного перевтілення соціолога у подобу такого неупередженого судді.

себе основні поняття частинок, маси, евклідового простору та розташування в ньому, руху як зміни місця розташування із плином часу і т.д.” [Parsons, 1961: p. 137].

Метатеорія тут трактована як найзагальніша вихідна схема інтерпретації досліджуваних феноменів. Ця схема постає внаслідок апріорного визначення низки ключових логічно пов'язаних аналітичних категорій і їх подальшого використання для продукування низки взаємопов'язаних узагальнених пропозицій. Останні, своєю чергою, слугують підвалинами і витоками конкретніших теоретичних тверджень. Подібна формалізація розглядалася Парсонсом як своєрідна передумова майбутнього теоретизування та конкретних емпіричних досліджень.

Таке трактування метатеорії, за власним визнанням його автора, склалося під ідейним впливом на нього праці А.Н.Вайтгеда “Наука в сучасному світі” [Parsons, 1979/80: p. 16; Парсонс, 2002: с. 59]. У цій Вайтгедовій праці було концептуально увиразнено Ньютоніву метатеоретичну схему механіки, що її склали тривимірний прямолінійний простір, поняття швидкості та руху. Цю найабстрактнішу концептуалізацію не складають теоретичні твердження на кшталт “якщо..., то...”, що встановлюють певне відношення між різними змінними. Метатеоретична схема, натомість, розбудовується і застосовується на цілком іншому рівні абстракції, через що не підлягає доведенню або спростуванню шляхом простих процедур емпіричної верифікації або її протилежності — фальсифікації.

Відтак стосовно соціології Парсонс теж наголошує надзвичайну необхідність аналітичного розрізнення і неприпустимість змішування рівнів теоретизування й метатеоретизування. У протилежному випадку він не виключає безпідставного перенесення очікувань та критичних зауважень, релевантних суто на одному з цих рівнів, на інший. Через це обов'язком дослідників є однозначне визначення рівня — теоретичного чи метатеоретичного, — на якому вони провадять свій аналіз. Дослідникам не варто користуватися одним і тим самим терміном без попереднього ретельного визначення сфери його вжитку — теоретизування та/або метатеоретизування, а також без попередження про перехід з одного рівня аналізу на інший.

Парсонс також убачав ідейні витоки власних метатеоретичних поглядів в інтелектуальних впливах німецької соціології та філософії, яких він зазнав за часів свого навчання у Гайдельберзькому університеті. Далися знаки, зокрема, участь у присвяченому Максу Веберу семінарі під керівництвом К.Мангайма та в семінарі за Кантовою “Критикою чистого розуму” під керівництвом К.Ясперса, а також навчання та складання іспитів у нього, захоплення феноменологією Е.Гусерля та М.Гайдегера. Власне це академічне оточення вможливило суто Парсонсове осягнення й витлумачення теоретичного доробку М.Вебера.

Передусім це стосувалося трактування соціології як наукової дисципліни, що повинна: 1) намагатися зрозуміти (*verstehen*) дії та суб'єктивні мотиви індивідів у їхніх взаємовідносинах; 2) розвивати каузальні пояснення перебігу, напрямів та наслідків дії [Вебер, 2012: с. 23–37]. Вебер наполягав на поєднанні цих двох методологічних підходів у соціології: “...що соціо-

логія категорично заперечує — це твердження, ніби “розуміння” і каузальне “пояснення” не мають ніякого відношення одне до одного, — хоча, звичайно, цілком правильно, що дослідження в обох випадках розпочинається на протилежних полюсах реальності; зокрема, статистична повторюваність поведінки аж ніяк не робить “зрозумілішим” її сенсу, а оптимальний ступінь “зрозумілості” як такий ніяк не впливає на повторюваність... Звичайно, суто “сенсові” інтерпретації конкретної поведінки навіть за найбільшої їх очевидності і для соціології є лише гіпотезами каузального зведення. Вони потребують якнайретельнішої верифікації, яка здійснюється тими ж шляхами, що й верифікація будь-якої іншої гіпотези” [Вебер, 1998: с. 114–115]. Тобто “розуміння” і каузальне “пояснення” — рівною мірою важливі, незамінні й потребують неодмінного комбінування в дослідженнях суспільства. Попри це, Парсонс став свідком виокремлення та протиставлення зазначених двох методологічних підходів на семінарі К.Мангайма. Подібне методологічне розмежування він зауважив і в тогочасному інтелектуальному середовищі соціальних та поведінкових наук загалом. Парсонсів опис тут вирізняється іронічною метафоричністю: феноменологію він визначив як “заколот” проти методологічного об’єктивізму та привілейованого становища природничих наук, а біхевіоризм — як “замах” на методологічний суб’єктивізм наук про дух, свідомість і культуру; А.Шюц удостоївся звання “пропагандиста” соціальної феноменології, а Б.Скінер, який “урівноважив” появу Шюца, — звання “апостола” соціального біхевіоризму.

Як зізнається Парсонс, сам він перейняв методологічні уподобання М.Вебера у їхньому цілісному здвоєному вигляді під впливом К.Ясперса. Оскільки останній, як і Вебер, був кантіанцем [Ясперс, 2009: с. 425–445], він намагався обґрунтувати Веберове балансування між методологічним суб’єктивізмом і об’єктивізмом на засадах філософії І.Канта. Зокрема, серед таких засад Парсонс зауважує Кантове трактування “трансцендентальної єдності апперцепції”. Воно містить осмислення на філософському рівні відношення між суб’єктивними та об’єктивними аспектами пізнання: “*Трансцендентальна єдність* апперцепції є та єдність, через яку все дане в спогляданні Різноманітне об’єднується в понятті об’єкта. Тому вона зветься *об’єктивною*, і її слід відрізнити від *суб’єктивної єдності* свідомості, яка є *визначенням внутрішнього чуття*, через яке те Різноманітне споглядання емпірично дається для такого поєднання” [Кант, 2000: с. 109]. Йдеться про існування трансцендентального складника емпіричного пізнання, який не зводиться лише до сприйняття сигналів, що надходять з емпіричного світу (inputs). Цей трансцендентальний складник емпіричного пізнання вважається основою синтезу того, хто пізнає, і пізнаваного, а також дієвця і ситуативного світу, в якому чиниться дія.

Кантові філософські засади Ясперсового обґрунтування Веберової спроби поєднати у соціології суб’єктивний та об’єктивний методологічний складники були однією із підстав Парсонсової ідентифікації та продовження теоретичної “лінії” Канта — Вебера — Ясперса: “Спираючись на традиції французької соціальної думки (особливо у формі, наданій їм Дюркгаймом), можна, мабуть, твердити, що лінія мислення Канта — Вебера —

Ясперса передбачає не просто якусь “нейтральну ідейну смугу” між суб’єктивістами феноменологічного віросповідання і об’єктивістами біхевіористського штибу, а й (за належної інтерпретації) існування великої теоретичної платформи, що по-справжньому об’єднує їх. Принаймні в цьому напрямку я будував і намагався розвивати власну метатеоретичну позицію” [Parsons, 1979/80: р. 9] (див. також: [Парсонс, 2002: с. 49]). Вихідними принципами цієї метатеоретичної позиції були твердження, що: 1) будь-яке соціальне знання із претензіями на наукову достовірність має припускати реальність і пізнаваних об’єктів, і суб’єкта, який пізнає; 2) успішне пізнання можливе у межах спільноти суб’єктів, що пізнають, спілкуються та обмінюються інформацією одне з одним, завдяки чому уникають пасток соліпсизму; 3) пізнавані об’єкти слід розглядати як суб’єкти дії та тлумачити з огляду на гаданий смисловий зміст їхніх дій, який необхідно збагнути дослідниками.

Парсонс виокремив головні складники власної версії соціологічної метатеорії¹. Передусім це — соціологічна “первинна референційна рамка” у вигляді синтетичної концептуальної схеми “структури соціальної дії”, що була обґрунтована в однойменній праці 1937 року. Ця поняттєва схема підсумовувала Парсонсові пошуки концептуального консенсусу між інтерпретаціями соціальних дій у теоретичному спадку М.Вебера, Е.Дюркгайма, В.Парето і А.Маршала. Загалом її зміст зводився до того, що до дії вдається мотивований та цілеспрямований дієвець, який перебуває у ситуації з певними ситуативними, нормативними, ціннісними, процедурними, ресурсними і цільовими умовами та чинниками його дієвості. Згодом ця поняттєва схема набула розвитку внаслідок доповнення поняттями соціальної взаємодії, системи, особи, організму, культури та ін.

“Метатеоретичним каркасом” патернових змінних Парсонс вважає власну схему принципів змінних щодо орієнтації дій особистостей, ціннісних взірців культур та нормативно-статусних вимог соціальних систем [Parsons, 1979/80: р. 10–11; Парсонс, 2002: с. 51–52]. Ця схема має вигляд п’яти дихотомічних пар аналітичних категорій: афективність / афективна нейтральність; дифузність / специфічність; партикуляризм / універсалізм; аскрипція (приписування) / досягнення; орієнтація на себе / орієнтація на колектив. На відміну від Веберової типології дій, що виокремлювала 4 типи, Парсонсова схема шляхом комбінування різних виборів у межах дихотомій уможливорює концептуальне виокремлення 32 типів дій, ціннісних взірців та нормативно-статусних вимог [Йоас, Кнебель, 2013: с. 109]. На підґрунті такої типології можливі достатньо вичерпні описи, порівняльний аналіз та розбудова теорій різних форм соціального чи не в усій їхній складності. При цьому аналітичні моделі особистості, культури та соціального порядку набувають концептуального співвіднесення.

---

¹ У соціологічному дискурсі не бракує ґрунтовних аналізів цих складників Парсонсового доробку (наприклад: [Тернер, 1985: с. 58–100; Ритцер, 2002: с. 118–128; Батыгин, 2003; Резнік, 2010: с. 28–71; Йоас, Кнебель, 2013: с. 37–140 та ін.]. Тож я обмежуся лише дуже стислим і побіжним описом його.

Найважливішою і єдиною у своєму роді метатеоретичною сутністю в Парсонсовому теоретизуванні та у його співробітників визначено 4-функційну схему AGIL [Parsons, 1979/80: р. 11; Парсонс, 2002: с. 52]. Ця схема є типологією головних функцій соціальної системи, виконання яких уможливує її існування: адаптації (adaptation) — пристосування до довкілля; ціледосягнення (goal attainment) — здатності ставити і досягати певні цілі; інтеграції (integration) — забезпечення згуртованості своїх складників; підтримання латентного патерну (latent pattern maintenance) — збереження й відтворення сталої латентної структури. Така 4-функційна схема стала знаряддям концептуальної формалізації співвіднесених аналізів систем людського організму, особистості, суспільства та культури, структурних складників і підсистем цих систем, аспектів процесу соціального розвитку їх тощо. Подальше її застосування пов'язувалося із перспективою метатеоретичного обґрунтування понять часу та свободи в розбудові теорії живих систем (згодом цей задум намагався втілити Н.Луман).

Загалом Парсонс відверто вказував, що ідейні та світоглядні витоки його власних метатеоретичних і теоретичних розробок часто перебувають за межами соціології — в надрах філософії, біології, психології, соціальної психології, економіки, теорії інформації та кібернетики. Цим він намагався утвердити й підкреслити науковий статус соціології, її належність до привілейованої системи наукового знання. Але водночас були соціологи, які намагались діяти в протилежному напрямі.

“Метатеоретичний скандал” в американській соціології

Примітною подією у соціологічному метатеоретизуванні кінця 1970-х років був так званий метатеоретичний скандал, який артикулювала публікація М.Оверінгтона, що викликала неабияке збурення серед соціологів. Автор зауважив у низці філософських, історичних та соціологічних досліджень науки оскарження спеціального, демаркованого і привілейованого становища наукового соціологічного знання на тлі ненаукового знання [Overington, 1979]. Деякі дослідники піддавали сумніву усталені аподиктичні¹ принципи, що виправдовують розмежування наукових та інших знань, уявлення про контекстно-незалежний характер наукового знання та відмінності між наукою та ідеологією. Такі принципи до того мали для соціології безперечний метатеоретичний характер. Вони апріорно і зовні — незалежно від її власних дослідницьких практик — обґрунтовували привілейований статус соціологічного знання як частини наукового знання загалом.

Важливим складником філософського обґрунтування привілейованого статусу наукових знань було постулювання відмінності між науковими твердженнями та іншими видами тверджень. Ця відмінність пояснюється тим, що наукові твердження на тлі всіх інших тверджень є найбільшою

¹ Аподиктичний (від грец. *αποδεικτικός* — той, що доводить) — безумовний, достовірний, той, що базується на логічній необхідності; категоричний у своїх твердженнях.

мірою емпірично уґрунтованими. До спроб такого увиразнення та виправдовування демаркації наукового знання вдавалися філософи науки. Їхніми “слідами” в соціології Оверингтон вважав вжиток понять “верифікації”, “фальсифікації” та “тестування” при обговоренні емпіричної “адекватності” соціологічних тверджень. Але метатеоретичне значення цих понять він пов’язував зі спробами сформулювати принцип логічного розмежування наукових і ненаукових тверджень, у якому ці поняття поставали як критерії.

Зокрема, логічні позитивісти пропонували принцип верифікації значення (meaning) як аподиктичний стандарт демаркації при розрізненні когнітивно значущих, з одного боку, і безглузких тверджень — з іншого, на підставі верифікованості їх через емпіричне спостереження. Емпірична верифікованість як ознака науковості мала відмежовувати наукові твердження від ненаукових, а науку — від інших форм знання. Але строгість принципу верифікації була спростована критиками, які наголошували, що він: 1) сам не є верифіковним і, відтак, не має сенсу; 2) виключає всі наукові закони, які є загальними твердженнями і не підлягають остаточній перевірці через окремі спостереження. За оцінками Оверингтона, не були вдалішими й наступні переформулювання принципу верифікації у версіях остаточної фальсифікації (conclusive falsifiability), слабкої верифікованості або підтверженості (weak verifiability or confirmability), тестування та перекладності (testability and translatability). Зрештою, логічні позитивісти наділили силою “тестування” як стандартом демаркації науковості знання саму наукову спільноту: у її межах змістовність (the meaningfulness) наукового твердження встановлюється певним консенсусом серед науковців стосовно того, чи тестувалося воно або чи тестоване воно задовільно.

Подібні тенденції Оверингтон спостеріг в еволюції спроб демаркації наукового знання, що до них вдавалися критичні раціоналісти. Зокрема, К. Поппер обґрунтував методологічний принцип фальсифікації наукових тверджень для відокремлення науки від псевдонауки. Згідно з цим принципом, науковими вважаються суто спростовні твердження, і тому науковці повинні узгодити критерії спростування своїх тверджень. Отже, наукове дослідження вирізняється тим, що містить твердження з узгодженими критеріями умов спростування його висновків. Згодом критичні раціоналісти визнали, що навіть найкраща наукова практика не відповідає простим версіям принципу фальсифікації, бо науковці протидіють явним і виразним формам її. Попри це, наука продовжувала вважатися раціональною справою (enterprise), а раціональність — традицією взаємної критики, що вможливує пошук та усунення помилок у науковому знанні. Нарешті, П. Фохерабанд дійшов висновку про розмаїття соціологічної практики як стандарт раціональності та принцип соціологічної демаркації для тієї самої практики.

У підсумку Оверингтон констатував ерозію зауважених принципів демаркації наукового знання внаслідок логічної та метатеоретичної неадекватності їх дійсним практикам науки та розмаїттю претензій знання на науковість. Ці принципи вже не забезпечували філософську легітимацію привілейованого статусу наукових знань з-поміж інших царин знання. Як

наслідок, “без зовнішніх стандартів, без метатеоретичного авторитету, незалежного від нашої практики, єдиною основою для приписування привілейованого статусу соціологічним знанням є фідучіарна¹ справа соціологічних спільнот” [Overington, 1979: p. 5]. Тобто наукові знання виявилися самореферентними² та відкритими до всіх надуживань владою і впливом. Але і в цих обставинах полягав лише перший аспект “метатеоретичного скандалу”.

Другим його аспектом Оверингтон визначив концептуальну реконструкцію науки, що її здійснив Т.Кун. Ця реконструкція увиразнила історичний, соціально-контекстуальний та комунітарний характер наукового знання, що сам по собі підважує його статусну привілейованість. Кун вважав безпосереднім контекстом для практики науки наукові спеціалізації спільнот дослідників. У середовищах цих спільнот відбуваються процеси соціалізації науковців, коли ті набувають відповідної освіти, опановують спеціалізовану літературу і проходять професійні ініціації. Як наслідок, дослідники переймають групові зобов'язання своєї наукової спільноти і відтворюють узвичаєні в ній символічні узагальнення, моделі реальності, стандарти прогнозування, судження про адекватність та спільні моделі розв'язання проблем. Сукупно ці зобов'язання визначаються як наукова парадигма [Кун, 2001: с. 23–35]. Осередям парадигм вважаються передусім модельні або взірцеві розв'язки проблем, ґрунтовані на практиці успішних досліджень за певною спеціалізацією. Такі моделі або взірці надають дослідникам не лише практичні аналогії раніше успішних пошуків розв'язання актуальних проблем, а й підстави та критерії ідентифікації цих проблем. Це спричинює усталення, обмеження і рутинізацію предметного поля наукових пошуків. У підсумку поточним станом нормальної науки вважається зорієнтованість науковців не на інноваційні зрушення в знаннях, а на підвищення акуратності (accuracy), точності (precision) та придатності знань. Адже дослідники радше схиляться не до ризикованих (в плані успішності) пошуків революційних новацій, а до гарантовано успішного, але скромнішого поглиблення і обережного предметного розширення знання. Утім, як випадково, так і цілеспрямовано здійснені революційні наукові відкриття призводять до криз усталених парадигм, започатковують нові парадигми та наукові спеціалізації. Але й нові парадигмальні спільноти в науці, подібно до тих, що існували до них, діють зазвичай як “виробники та контролери (producers and validators) наукових знань”. Такий спосіб дії вкотре засвідчує виразний контекстно зорієнтований характер наукових спеціалізацій.

Не менш виразно аналогічне соціально-контекстне трактування проявляється, коли Кун інтерпретує кризи наукових парадигм як змагання між

¹ “Фідучіарний” (від лат. fiducia — довіра) — той, що здійснює нагляд, наглядавий.

² Референтний (від лат. referens — повідомляє) — той (суб'єкт), на чій оцінки орієнтуються при власному сприйнятті подій і явищ, а також самого себе; самореферентний — той (суб'єкт), чия думка виступає для нього самого значущою щодо планування, здійснення та сприйняття власних дій.

парадигмальними спільнотами, котрі “говорять на різних (концептуальних. — *В.П.*) мовах і бачать різні (предметні. — *В.П.*) світи, непрозорі для членів конкурувальної групи” [Overington, 1979: p. 6]. Зауважена концептуальна та предметна диз’юнкція між парадигмальними спільнотами пояснюється тим, що вони мають справу з альтернативними досліджуваними реаліями. Ці реалії продукуються, підтверджуються і відтворюються відмінними соціальними та інтелектуальними контекстами наукових спільнот. Іншими словами: “... Кунове розуміння науки репрезентує наукове знання як перевірений (validated) продукт наукових спільнот. Головною особливістю цих спільнот як соціальних груп є прихильність до світогляду, який вони створили та прийняли і змінюють лише після значної боротьби з компромісними поглядами, які іноді виникають у відповідь на обмеження та аномалії у їхній практиці” [Overington, 1979: p. 7]. Кун відверто і недвозначно розкриває комунітарний контекст наукових знань та угрунтовує раціональність науки на раціональності науковців. Оверингтон відтворює це Кунове трактування науки у власній комунітарній інтерпретації соціології, коли стверджує, що “соціологічне знання також дозволене спільнотами, в яких воно продукується”. Тут може йтися про санкціонувану діяльність вчених рад наукових та освітніх установ, вчених рад із захисту дисертацій, редакцій наукових періодичних та монографічних видань, оргкомітетів різних наукових форумів тощо. Таким чином, концептуалізація Куна дає змогу оприявнити соціальну контекстуальність стандартів демаркації та самореференційність висліду (account) соціологічного знання, його відкритість всім впливам та зловживанням владою.

Третій аспект соціологічного “метатеоретичного скандалу” Оверингтон побачив у розмиванні предметних меж між соціологією науки та соціологією знання, позаяк такі межі теж увиразнювали привілейованість суто наукового знання. Тривалий час ці дві субсоціології “трималися на відстані, так само як сім’я та слуги в аристократичному домі” — “перебували “вгорі” і “вниз” досліджень людської культури” [Overington, 1979: p. 7]. Соціологія науки зосереджувалася довкола episteme (знання), а соціологія знання — на тому, що греки називали doxa (колективна опінія). Однак розвиток досліджень науки з часом привів до розгляду припущень про те, що всі знання — і наукові, і ненаукові — є колективною опінією. Відтак наука як соціальний проект (enterprise) та її привілеї із ресурсних умов соціологічних досліджень перетворилися на їхній предмет: “...санітарний кордон навколо наукових знань було рішуче порушено, і характер їхніх привілеїв було відновлено як тему соціологічного дослідження, передбачувану соціологією знання. З цієї точки зору, ідеологія та наука не відрізняються. Понад те, в цьому соціологічному дослідженні наукових знань ми використовуємо, вимушено (perforce), ідеологічні категорії, вигадані в наших спільнотах для вивчення ідеологій інших спільнот, без претензій на метатеоретичну ліцензію (license) на наше втручання!” [Overington, 1979: p. 9]. По суті, констатувалася втрата безперечної статусної виключності та привілейованості наукового соціологічного знання, що відрізняють це знання від ідеологічних переконань та інших форм соціального знання.

Зрештою, Оверінгтон доходить висновку, що авторитет соціологічного знання не може залежати суто від будь-якого зовнішнього метатеоретичного обґрунтування на кшталт оцінювальних філософських стандартів. Соціологічне знання має бути опертим лише на свою власну практику та раціональні стандарти, бо “метатеорія соціології залежить від соціологічної практики, а не навпаки...” [Overington, 1979: p. 9]. Із емансипацією соціології від зовнішніх метатеоретичних стандартів формування та верифікації наукових знань пов’язуються перспективи поширення аналітичної толерантності до різних соціологічних спільнот та прийняття їхніх версій практичної раціональності. Тобто йдеться про зменшення взаємовиключної непримиренності та безкомпромісної затятості у змаганнях різних парадигмальних соціологічних спільнот, що має вможливити пошуки хоча б часткового суміщення їхніх парадигм.

Описаний вище “метатеоретичний скандал” мав резонанс у соціологічних колах США. В одному з чисел “American Sociologist” поряд зі статтею Оверінгтона [Overington, 1979], що артикулювала його бачення, було опубліковано дев’ять дописів (відгуків та коментарів) з приводу неї. Реакції рецензентів та коментаторів варіювали від підтримки до розвінчування. Схвалювалися заклики до припинення протиставлень у соціології позитивізму (наголосу на фактах і з’ясуванні причинності) та інтерпретативізму (наголосу на значеннях та тлумаченнях), жорстких та м’яких методів, ціннісної нейтральності та ангажованості [Brown, 1979: p. 17]. Заперечувалася доцільність філософсько-ідеологічних дискусій стосовно науки та аргументувалася бажаність мінімізації соціологічного метатеоретизування [Cole, 1979: p. 19]. Критикувалися Оверінгтонове трактування науки як колективної опінії на підґрунті консенсусу наукових спільнот у певному соціальному контексті, а також його заперечення відмінностей між природою наукового та ідеологічного знання [Gierun, 1979: p. 19]. Ця критика аргументувалася тим, що претензії на істинність знання у науковця достовірніші та авторитетніші, ніж у демагога або шамана, позаяк наука набула привілейованого суспільного статусу викоріненням віспи, котре століттями не вдавалося відьмам-знахаркам. Також висловлювалося розчарування з приводу того, що Оверінгтон не інтерпретував гадане втрачання привілейованого статусу соціології в рамках соціологічної метатеорії [Humes, 1979: p. 25]. Загалом гучність “метатеоретичного скандалу”, розкид думок з його приводу засвідчили доконаний факт генези соціологічного метатеоретизування, розширення його субдискурсу та кола учасників. Одним із виявів цього було також ретроспективне метатеоретичне дослідження Дж.Тернера.

Ідентифікація метатеоретичних засад соціології 1830–1970-х років

Тернеровій метатеоретичній ретроспекції передував його власний історичний аналіз головних перспектив у соціологічному теоретизуванні — функціоналізму, конфліктології, символічного інтеракціонізму, соціально-

го обміну та етнометодології [Тернер, 1985]. За підсумками цього аналізу була здійснена спроба пошуку концептуального консенсусу між зазначеними теоретичними перспективами при переформулюванні проблеми соціального порядку на підґрунті поняття (де)інституціоналізації. Метатеоретичним підсумком цих студій можна вважати загальну класифікацію соціальних феноменів, що виокремила: 1) людські індивіди; 2) соціальні відносини між індивідами; 3) взірці колективної організації між індивідами; 4) соціальні відносини між різними типами одиниць колективної організації індивідів; 5) взірці організації між різними типами колективних одиниць [Тернер, 1985: с. 386]. Згодом фактологічна база цього історичного аналізу стала об'єктом у Тернеровій порівняльній реінтерпретації стратегій соціологічного теоретизування 1830–1970-х років [Turner]. Порівняння здійснювалося за низкою ключових складників цих стратегій, серед яких:

1) абстрактні принципи (наслідування з боку соціологічних теоретизувань теорій природничих наук при розбудові абстрактних теоретичних тверджень про фундаментальні зв'язки між соціальними феноменами без урахування причинності та з нехтуванням історичним контекстом їхніх виявів);

2) причинність (міра присутності у соціологічному теоретизуванні розпізнавання причин соціальних феноменів та розкриття в теоретичних абстрактних твердженнях причинних зв'язків між ними);

3) типологія та класифікація (міра використання в соціологічному теоретизуванні абстрактних або конкретних типологій соціальних феноменів та розбудови цих типологій при теоретичних твердженнях);

4) структурні схожості (affinities) (зорієнтованість соціологічного теоретизування на розуміння (understanding) коваріації конкретних типів соціальних структур чи на розуміння більш абстрактних властивостей соціальної взаємодії та організації, спільних для всіх типів соціальних структур);

5) метатеоретичне припущення (supposition) (міра започаткування соціології із серії припустимих тверджень про “природу соціальної реальності”, які передують розробленню соціологічної теорії, тобто можливості розбудови цієї теорії лише після створення “великої метафізичної системи”);

6) індукція versus дедукція (необхідність попередніх детальних спостережень за соціальними подіями для подальшого інспірування розбудови теорії чи попереднього початкового формулювання теорії з наступним її тестуванням на емпіричних фактах).

Тернер зауважив, що ці визначені ним ключові стратегічні складники соціологічного теоретизування не є взаємовиключними. Але концентрація теоретиків на одних із них на протигагу іншим може серйозно відбитися на теоретизуванні. Кожне теоретизування може бути описане у порівняльному контексті комбінацією самовизначень відповідного теоретика за можливими альтернативами у межах складників його теоретичної стратегії. Пре-

рогативою історика та аналітика теоретизування є ідентифікація цих самовизначень за змістом текстів теоретиків.

Попри те, що метатеоретичний складник виокремлено однією стратегічною позицією, решту складників теоретичних стратегій теж можна розглядати як атрибути метатеоретизування. Адже абстрактні принципи, причинність, типологія та класифікація, структурні схожості, індукція та дедукція мають стосунок до такого складника метасоціології, як логіка соціології, залежна від загальної логіки та логіки науки (рис. 1). Якщо наукове теоретизування пояснює певний фрагмент реального світу, то метатеоретизування розкриває засобами загальної та наукової логіки структуру цього теоретизування, увиразнює систему його понять і тверджень, оцінює міру їх несуперечливості та повноти, визначає способи їх логічного або емпіричного доведення, уможливорює їх формалізацію та аксіоматизацію, подолання парадоксів та суперечностей. Утім, зауважене звуження Тернером предметної царини метатеоретизування може інтерпретуватися як увиразнення та глибша специфікація її, а отже, розцінюватися як ознака розвитку цієї галузі соціологічного знання.

Застосування Тернерової класифікації ключових складників теоретичних стратегій у порівняльній реінтерпретації теоретизувань упродовж перших 100 років існування соціології увиразнило (мета)теоретичні погляди її класиків (табл. 1).

Порівняння теоретичних стратегій уможливорює узагальнення тенденцій та підсумків еволюції метатеоретичного тлумачення значущості кожного стратегічного складника соціологічного теоретизування впродовж спостережуваного періоду. Зокрема, початкова орієнтація соціології на виявлення універсальних та інваріантних абстрактних законів соціальної організації та мінливості на кшталт законів природничих наук не стала безперечною для всіх теоретиків і була ревізована більшістю з них. Ревізія полягала у фактичному запереченні універсальності та інваріантності цих законів внаслідок часового обмеження їхньої чинності окремими історичними епохами, у зменшенні зацікавленості в артикуляції їх або й узагалі нехтуванні цим завданням.

Початкові перестороги або поміркованість щодо розпізнавання причин соціальних феноменів та розкриття причинних зв'язків між ними змінилися на переважну переконаність у необхідності аналізу причинності в соціальному житті. Методи типологізації та пошуку структурної схожості соціальних феноменів, що їх застосування започаткувалося з виникненням соціології, загалом і надалі визнавали корисними, але застосовність цих методів розглядали по-різному. Початкове неявне поєднання методів індукції та дедукції у теоретизуванні не набуло загального поширення, і з часом у дослідницьких практиках теоретиків стали переважати спроби індукування теорії з емпіричних спостережень.

Метатеоретичні припущення про “природу соціальної реальності” диференціювалися за рахунок постійного приросту альтернативних версій. Своїми витокami ці версії сягали таких джерел, як: 1) біологія (системність та структурна функціональність досліджуваних феноменів); 2) економіка (економічна детермінація соціальних феноменів, рівноважні тенденції та

Таблиця 1

Складники теоретичних стратегій чільних теоретиків соціології 1830–1930-х років

Чільні теоретики	Абстрактні закони	Причинність	Типології	Структурні схожості	Метатеорія	Індукція vs. дедукція
Огюст Конт (1798–1857)	Соціологія може наслідувати фізику і шукати інваріантні закони соціального світу	Зацікавленість щодо причинності призведе до ухвалення від пошуку законів	Корисні при описі стадій соціального розвитку	Корисні для показу, як структури змінюються під час розвитку	Організмична аналогія: системні властивості соціального феномену	Теорія має базуватися на спостереженні, і навпаки
Герберт Спенсер (1820–1903)	Соціологія повинна шукати закони соціального світу, оскільки їх можна дедукувати з космічної еволюції	Слід розглядати причинність, але належить шукати закони	Корисні при описі стадій соціального розвитку та схопленні циклічності динаміки соціальних систем	Корисні для створення бази даних з метою індукції та тестування теорій. Заангажовані у повсякденному практичному описі соціальних потреб і соціальної системи, задоволені конкретною структурою	(1) організмична аналогія: соціальні феномени виявляють системні властивості; (2) імпліцитний функціоналізм: доцільно аналізувати потреби соціальної системи, задоволені конкретною структурою	Теорія має базуватися на спостереженні, і навпаки
Карл Маркс (1818–1883)	Закони різних історичних епох можуть бути виявлені та використані для аналізу подій цієї епохи. Універсальні закони для всіх часів і місць не можуть бути виявлені	Потрібно цікавитися, оскільки закони стануть причинними твердженнями економічного детермінізму	Не такі важливі, як закони, які описують динаміку історичної епохи	Буде відображено причинні зв'язки. Може бути використано для виявлення законів кожної епохи.	(1) діалектика: структури містять ті самі властивості, що приводять до їх трансформації; (2) зміна через конфлікт (conflict change) є результатом конфлікту між супер-та субординованими класами; (3) суб/супер-структура: економічні зміни визначають культурні та соціальні патерни	Закони історичної епохи можуть бути індуктовані зі спостереження виробничих відносин та / або через практику
Макс Вебер (1864–1920)	Не стосується	Слід простежити причинні зв'язки між соціальними феноменами	Типології чи ідеальні типи є суттю соціологічного опису	Метою соціології є показати, як емпіричні структури коваріюють і, якщо це можливо, є причиною пов'язаними	(1) дія має сенс і повинна бути зрозумілою на певному рівні; (2) дія створює нові патерни, які піддаються соціологічному аналізу	Концептуальна робота має бути індуктована з ретельного вивчення та порівняння емпіричних випадків

Закінчення табл. 1

Чільні теоретики	Абстрактні закони	Причинність	Типології	Структурні схожості	Метагеорія	Індукція vs. дедукція
Еміль Дюркгайм (1858–1917)	Регулярності в людській організації можна артикулювати	Перші і кінцеві причини завжди мають бути оцінені — тобто необхідно визначити попередні умови та функції феномену	Корисні для схоплення змінних станів феномену	Необхідні для виявлення соціальних патернів. Мало таких схожостей насправді артикулювані	(1) організаційна аналогія: феномени виявляють системні властивості; (2) експліцитний функціоналізм: необхідний для визачення інтересних потреб, яким служать соціальні феномени	Спостереження за емпіричними та історичними подіями, щоб сформулювати базу для причинних і функціональних тверджень
Вільфредо Парето (1848–1923)	Соціологія може наслідувати фізику і виявити інваріантні закони соціальної організації та змін	Аналіз односторонньої причинності перешкоджає соціологічному емпіричному дослідженню. Потрібно зосередитися на взаємних зв'язках феноменів.	Корисні при описі змінних станів феноменів	Соціальні феномени варіюють разом, а отже, і емпіричні описи патернів коваріації (covariation) критичні для соціологічного аналізу	(1) соціальні феномени виявляють рівноважні тенденції; (2) зміни виявляють циклічні патерни	Теорія має базуватися на спостереженнях, і навпаки
Георг Зимель (1858–1918)	Закони соціалії можна виявити. Мала зацікавленість щодо експліцитної артикуляції	Не стосується	Не стосується	Необхідно розкрити базові форми соціальної взаємодії. Мало насправді розроблено	Соціальні феномени виявляють основні форми, які можна описати	Імпліцитний акцент на індукції
Джордж Герберт Мід (1863–1931)	Можна сформулювати фундаментальну природу відносин між індивідами та патернами соціальної організації. Утім, менша зацікавленість щодо формальних законів	Не стосується	Не стосується	Не стосується, за винятком того, щоб показати, що дух (mind), самість (self) та суспільство є взаємопов'язаними	(1) дух (mind) і самість (self) являють собою поведінку; (2) соціальна організація не може існувати без духу (mind) і самості (self), і навпаки	Не підтримує ані те, ані те, але схема є імпліцитно дедуктивною

Джерело: [Turner, 1979: p. 434–436]

циклічна мінливість їх); 3) філософія (діалектичний розвиток та конфліктність пізнаваних феноменів, розуміння сенсу соціальних дій); 4) психологія (поведінкова природа соціальних феноменів). На цьому метатеоретичному підґрунті ранні чільні теоретики соціології (табл. 1) зуміли виявити чотири фундаментальні процеси у соціальному світі — диференціацію, інтеграцію, розпад та взаємодії [Turner, 1979: р. 439]. Специфікація перших трьох із них є європейським теоретичним внеском у соціологію, а специфікація останнього — явно північноамериканським внеском (Дж. Міда). Сукупно цей (мета)теоретичний доробок поставав як доволі надійне підґрунтя соціологічного теоретизування наступних десятиліть.

Тернер застосував свою класифікацію ключових складників теоретичних стратегій і для увиразнення (мета)теоретичних особливостей американської соціології 1940–1970-х років (табл. 2).

Попри констатовані сприятливі теоретичні передумови у світовій соціології, пошук абстрактних законів соціального життя за взірцями законів природничих наук не став пріоритетним і в американській соціології. Найближче до втілення цього завдання перебувало теоретизування соціального обміну, в річищі якого були запропоновані абстрактні принципи відповідного обмінного процесу як певна подоба інваріантних законів. З'ясування причинності досліджуваних соціальних феноменів перетворилося в домінуючий інтерес теоретизування. Застосування методів типологізації та виявлення структурних схожостей здебільшого залишилося актуальним у межах вже традиційних напрямів функціоналізму і теорії конфлікту й було мало- або неактуальним у межах новопосталих теоретичних перспектив соціального обміну та етнометодології. Зростаючість дедуктивного методу у теоретичному будівництві, що почав застосовуватися нарівні з методом індукування теорії. Метатеоретичні підвалини функціоналізму, теорії конфлікту та символічного інтеракціонізму (табл. 2) залишилися фактично незмінними з того часу, коли були закладені класиками-фундаторами цих напрямів ще впродовж першого століття розвитку соціології (табл. 1). Метатеоретичні засади теорії соціального обміну мали психологічне та економічне наукове походження, а етнометодології — філософське та психологічне.

Загалом за підсумками аналізу теоретичної діяльності в американській соціології 1940–1970-х років зауважено дві тенденції: 1) стурбованість класифікаціями, причинністю та метатеоретичними підвалинами стала переважати над пошуками законів соціальної організації; 2) у соціологічній уяві запанувала стурбованість емпіричними описами емпіричних подій [Turner, 1979: р. 452]. Натомість бажані альтернативи Тернер убачав у розкритті основних та загальних властивостей соціального світу, увиразненні цих властивостей у вигляді серії абстрактних теоретичних принципів та спрямованості емпіричних досліджень на розвиток або підтвердження теорії. Але з огляду на відмінні метатеоретичні передумови, порівнювані теоретичні перспективи (табл. 2) зосередилися і замкнулися на дослідженні якогось обмеженого діапазону соціальних феноменів: соціальних функцій, конфліктах, обмінах, символічних взаємодіях або “фольклорних” методах, або етнометодах. Через таку предметну обмеженість ці теоретичні перспек-

Таблиця 2

Стратегічні складники теоретичних перспектив в американській соціології 1940–1970-х років

Теоретичні перспективи	Абстрактні закони	Причинність	Типології	Структурна схожість	Метатеорія	Індукція vs. дедукція
Функціоналізм	Соціологія повинна виконати значну попередню концептуальну роботу, перш ніж її закони можуть бути адекватно артикульовані	Виявлення того, як системні частини спричинюють варіації в станах системи цілого, є найтовловнішим	Розроблення типологій, які охоплюють зміни риси соціального світу, є необхідною передумовою для теорії	Опис емпіричних кореляцій між структурами є найтовловнішим	Імпліцитна організаційна аналогія: соціальні феномени слід аналізувати як систему взаємозв'язаних частин з оцінкою важливості частин для соціального цілого	Як індукція, так і дедукція є суттєвими, хоча акцент робиться на розробленні абстрактних тверджень, з яких слід робити дедукції до емпіричних випадків
Теорія конфлікту	Розбіжності у цьому питанні: (а) марксистські підкреслюють тимчасові межі абстрактних законів; (б) немарксистські більше зацікавлені в законах конфлікту	Умови, що спричинюють конфлікти, є основною темою теоретичної активності	Не вважається життєво важливим, хоча є чимало типологій за типами конфліктів	Необхідні для розуміння умов продукування конфліктів	(а) діалектика: розподіл влади у структурах продукує конфлікти; (б) зміна черз конфлікт: конфлікт є основним джерелом зміни системи	Риторика дедукції, але більшість аналіз об'єктів зводиться до емпіричних характеристик специфічних емпіричних випадків — історичними та сучасними
Теорія обміну	Абстрактні принципи обміну, а не попередній процес є суттєвими для теоретичної діяльності в соціології	Причинність є менш суттєвою, ніж пояснення згідно з “охоплювальними законами” обміну	Мало	Мало; зацікавленість більше пов'язана з законами артикуляції законів (laws articulation of laws)	Соціальна реальність є структурованою навколо обміну набутиям	Акцент робиться на дедуктивному поясненні
Інтеракціонізм	Незгоди з цього питання: (а) деякі стверджують, що творчі здібності дівців роблять пошуки законів марними або завжди умовними; (б) інші вважають, що розвиток законів соціалізації, соціального контролю та взаємодії є необхідним	Причини різних типів особистості та модуси (modes) взаємодії є центральними для аналізу; важливий акцент на причинах дивіації та особистості	Мало	Мало; є зацікавленість щодо мікропроцесів	Соціальна реальність є побудованою і підтримуваною шляхом символічної взаємодії	Акцент робиться на індукції з емпіричних спостережень
Етносоціологія	Незгода, хоча більшість стверджує, що можна виявити закони інтерсуб'єктивності та “фольклорні методи”	Причина використання різних “фольклорних методів” є домінуючим інтересом	Фактично ні; акцент робиться на процесах і ситуаціях	Жодні; наголос робиться на процесах у ситуаціях. Існування соціальних структур є вилученим з аналізу	Соціальна реальність є конструйованою методами, використовуваними людьми для набутих почуттів або претезумцій; що вони поділяють один і той самий світ	Акцент на індукції “фольклорних” методів від реальних емпіричних спостережень

Джерело: [Turner, 1979; p. 448–450]

тиви на кінець 1970-х років не спромоглися на узгоджене зусилля для плідної інтеграції творчого спадку класиків соціології (табл. 1), які визначили головні фундаментальні процеси соціального світу — диференціацію, інтеграцію, розпад та взаємодії. Загалом Тернерів метааналіз теоретичного корпусу соціології був доволі аргументованим діагнозом тогочасного стану соціологічного теоретизування і став передумовою його подальшого розвитку у наступні десятиліття.

Висновки

Здійснений огляд дає підстави для таких висновків. По-перше, генеза соціологічного метатеоретизування відбувалася значною мірою у США і здійснювалася здебільшого силами північноамериканських теоретиків. Це спостереження підтверджують і емпіричні дані. Зокрема, станом на 1978–1979-і роки зафіксовано загалом 25 соціологічних публікацій з метатеоретичної проблематики, які були оприлюднені у США (20 публікацій), у Західній Німеччині (2 публікації), Італії (1 публікація), Іспанії (1 публікація) та Польщі (1 публікація) [Fuhrman, Snizek, 1990: p. 33–34]. Це зумовлюється тим, що у перші повоєнні десятиліття інтелектуальне лідерство у світовій соціології належало американським дослідникам. По-друге, соціологічне метатеоретизування глибоко вкорінене у філософському загальнонауковому підґрунті — в його логічних, діалектичних, аксіологічних, етичних, методологічних складниках. Разом із тим джерелом вихідних метатеоретичних припущень, що започатковували нові версії теоретизування, була рецепція плідних ідей із інших наук — біології, психології та економіки. По-третє, вже на етапі генези соціологічного метатеоретизування у 1960–1970-х роках почали виокремлюватися його критична (Л.Грос, М.Оверінгтон) та позитивістська (Дж.Тернер) перспективи. По-четверте, впродовж розглянутого періоду соціологічне метатеоретизування виявило очевидний розвиток, виявом якого є конкретизація — поглиблення аналізованої проблематики теоретизування. Перспективи подальших розвідок цієї проблематики становитимуть легітимація та інституціоналізація соціологічного метатеоретизування в науковому та освітньому дискурсі впродовж 1980–1990-х років.

Джерела

Батыгин, Г. С. (2003). Структурный функционализм Толкотта Парсонса. *Вестник РУДН. Социология*, 4–5, 6–34.

Вебер, М. (1998). Про деякі категорії соціології розуміння. В М. Вебер, *Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика* (с. 104–156). Київ: Основи.

Вебер, М. (2012). Господарство і суспільство: нариси соціології розуміння. Київ: Всесвіт.

Девятко, И. Ф. (2017). Метатеоретизирование или философия социальных наук? *Социологические исследования*, 12, 3–9.

Дудина, В. И. (2017). Стратегии метатеоретизирования в социологии. *Социологические исследования*, 12, 10–19.

Иванов, Д. В. (2017). Тренд метатеоретизирования в современной социологии. *Социологические исследования*, 11, 3–10.

Йоас, Х., Кнебель, В. (2011). *Социальная теория. Двадцать вводных лекций*. Санкт-Петербург: Алетейя.

Кант, І. (2000). *Критика чистого розуму*. Київ: Юніверс.

Кун, Т. (2001). *Структура наукових революцій*. Київ: Port-Royal.

Мангайм, К. (2008). *Ідеологія та утопія*. Київ: Дух і літера.

Парсонс, Т. (2002). О теории и метатеории. В С. П. Баньковская (Ред.), *Теоретическая социология. Антология в 2-х ч.*; Ч. 2 (с. 43–60). Москва: Книжный дом “Университет”.

Пилипенко, В. (2017). Метатеоретизування в соціології: особливості, типи та напрями. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 2, 59–76.

Поппер, К. (1994а). Відкрите суспільство та його вороги. В К. Поппер, *Праці в 2 тт.*; Т. 1: У полоні Платонових чарів. Київ: Основи.

Поппер, К. (1994б). Відкрите суспільство та його вороги. В К. Поппер, *Праці в 2 тт.*; Т. 2: Спалах пророцтва: Гегель, Маркс та послідовники. Київ: Основи.

Резнік, В. С. (2010). Легітимація приватної власності як концепт соціологічної теорії. Київ: Інститут соціології НАН України.

Ритцер, Дж. (2002). *Современные социологические теории*. Санкт-Петербург: Питер.

Тернер, Дж. (1985). *Структура социологической теории*. Москва: Прогресс.

Тьоніс, Ф. (2005). Спільнота та суспільство. Основні поняття чистої соціології. Київ: Дух і літера.

Яковенко, А. В. (2017). Метатеоретизирование: основные социальные препятствия и сложности. *Социологические исследования*, 11, 11–18.

Ясперс, К. (2009). *Психологія світоглядів*. Київ: Юніверс.

Brown, R. H. (1979). Epistemological Scandal or Sociological Liberation: A Note on Overington's "Doing the What Comes Rationally". *The American Sociologist*, 14 (1), 14–17.

Cole, S. (1979). Comments on Paper by Michael A. Overington. *The American Sociologist*, 14 (1), 17–19.

Fuhrman, E., Snizek, W. (1990). Neither Proscience nor Antiscience: Metasociology as Dialogue. *Sociological Forum*, 5 (1), 17–36.

Furfey, P. H. (1953). *The Scope and Method of Sociology: A Metasociological Treatise*. New York: Harper and Brothers.

Furfey, P. H. (1965). *The Scope and Method of Sociology: A Metasociological Treatise*. New York: Cooper Square Press.

Gieryn, T. F. (1979). School for Scandal: Comment on Overington. *The American Sociologist*, 14 (1), 19–21.

Gross, L. (1961). Preface to a Metatheoretical Framework for Sociology. *American Journal of Sociology*, 67 (2), 125–136.

Hymes, D. H. (1979). Comments on Michael A. Overington. *The American Sociologist*, 14 (1), 24–26.

Overington, M. A. (1979). Doing the What Comes Rationally: Some Developments in Metatheory. *The American Sociologist*, 14 (1), 2–12.

Parsons, T. (1961). Comment on Llewellyn Gross, "Preface to a Metatheoretical Framework for Sociology". *American Journal of Sociology*, 67 (2), 136–140.

Parsons, T. (1979). On Theory and Metatheory. *Humboldt Journal of Social Relations*, 7 (1), 5–16.

Turner, J. H. (1979). Sociology as a Theory Building Enterprise: Detours from the Early Masters. *The Pacific Sociological Review*, 22 (4), 427–456.

Матеріал отримано 18.04.2018

References

- Batygin, G. S. (2003). Talkott Parsons's Structural Functionalism. [In Russian]. *Bulletin of the Peoples' Friendship University of Russia (RUDN). Sociology*, 4–5, 6–34. [= Батыгин 2003]
- Brown, R. H. (1979). Epistemological Scandal or Sociological Liberation: A Note on Overington's "Doing the What Comes Rationally". *The American Sociologist*, 14 (1), 14–17.
- Cole, S. (1979). Comments on Paper by Michael A. Overington. *The American Sociologist*, 14 (1), 17–19.
- Deviatko, I. F. (2017). Metatheorising or Philosophy of Social Sciences? [In Russian]. *Sociological Studies*, 12, 3–9. [= Девятко 2017]
- Dudina, V. I. (2017). Strategies of Metatheorising in Sociology. [In Russian]. *Sociological Studies*, 12, 10–19. [= Дудина 2017]
- Fuhrman, E., Snizek, W. (1990). Neither Proscience nor Antiscience: Metasociology as Dialogue. *Sociological Forum*, 5 (1), 17–36.
- Furfey, P. H. (1953). *The Scope and Method of Sociology: A Metasociological Treatise*. New York: Harper and Brothers.
- Furfey, P. H. (1965). *The Scope and Method of Sociology: A Metasociological Treatise*. New York: Cooper Square Press.
- Gieryn, T. F. (1979). School for Scandal: Comment on Overington. *The American Sociologist*, 14 (1), 19–21.
- Gross, L. (1961). Preface to a Metatheoretical Framework for Sociology. *American Journal of Sociology*, 67 (2), 125–136.
- Hymes, D. H. (1979). Comments on Michael A. Overington. *The American Sociologist*, 14 (1), 24–26.
- Ivanov, D. V. (2017). The Trend of Metatheorising in Contemporary Sociology. [In Russian]. *Sociological Studies*, 11, 3–10. [= Иванов 2017]
- Jaspers, K. (2009). *Psychologie der Weltanschauungen*. [In Ukrainian]. Kyiv: Universe. [= Ясперс 2009]
- Joas, H., Knöbl, W. (2011). *Sozialtheorie: Zwanzig einführende Vorlesungen*. [In Russian]. Saint Petersburg: Aleteia. [= Йоас 2011]
- Kant, I. (2000). *Kritik der reinen Vernunft*. [In Ukrainian]. Kyiv: Universe. [= Кант 2000]
- Kuhn, T. (2001). *The Structure of Scientific Revolutions*. [In Ukrainian]. Kyiv: Port-Royal. [= Кун 2001]
- Mannheim, K. (2008). *Ideologie und Utopie*. [In Ukrainian]. Kyiv: Spirit and Letter. [= Мангайм 2008]
- Overington, M. A. (1979). Doing the What Comes Rationally: Some Developments in Metatheory. *The American Sociologist*, 14 (1), 2–12.
- Parsons, T. (1961). Comment on Llewellyn Gross, "Preface to a Metatheoretical Framework for Sociology". *American Journal of Sociology*, 67 (2), 136–140.
- Parsons, T. (1979). On Theory and Metatheory. *Humboldt Journal of Social Relations*, 7 (1), 5–16.
- Parsons, T. (2002). On Theory and Metatheory. [In Russian]. In S. P. Ban'kovskaia (Ed.), *Theoretical Sociology. Anthology in 2 parts.; Part 2* (pp. 43–60). Moscow: University Book House Press. [= Парсонс 2002]
- Popper, K. (1994a). The Open Society and Its Enemies. [In Ukrainian]. In K. Popper, *Works in 2 vol.; Vol. 1: The Spell of Plato*. Kyiv: The Basics. [= Поннер 1994a]
- Popper, K. (1994b). The Open Society and Its Enemies. [In Ukrainian]. In K. Popper, *Works in 2 vol.; Vol. 2: The High Tide of Prophecy: Hegel, Marx, and the Aftermath*. Kyiv: The Basics. [= Поннер 1994b]
- Pylypenko, V. (2017). Metatheorising in Sociology: Key Features, Types and Approaches. [In Ukrainian]. *Sociology: Theory, Methods, Marketing*, 2, 59–76. [= Пилипенко 2017]

Reznik, V. S. (2010). *Legitimation of Private Ownership as a Concept for Sociological Theory*. [In Ukrainian]. Kyiv: Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine. [= Резнік 2010]

Ritzer, G. (2002). *Modern Sociological Theory*. [In Russian]. Saint Petersburg: Piter. [= Ритцер 2002]

Tönnies, F. (2005). *Gemeinschaft und Gesellschaft: Grundbegriffe der reinen Soziologie*. [In Ukrainian]. Kyiv: Spirit and Letter. [= Тьоніс 2005]

Turner, J. H. (1979). Sociology as a Theory Building Enterprise: Detours from the Early Masters. *The Pacific Sociological Review*, 22 (4), 427–456.

Turner, J. (1985). *The Structure of Sociological Theory*. Moscow: Progress.

Weber, M. (1998). Über einige Kategorien der verstehenden Soziologie. [In Ukrainian]. In M. Weber, *Soziologie. Weltgeschichtliche Analysen. Politik* (pp. 104–156). Kyiv: The Basics. [= Вебер 1998]

Weber, M. (2012). *Wirtschaft und Gesellschaft. Grundriss der verstehenden Soziologie*. [In Ukrainian]. Kyiv: Universe (Vsesvit). [= Вебер 2012]

Yakovenko, A. V. (2017). Metatheorising: The Main Social Obstacles and Difficulties. [In Russian]. *Sociological Studies*, 11, 11–18. [= Яковенко 2017]

Received 18.04.2018